

Cort van der Linden en de kwestie De Jonge - Snijders

Niels van Roon s4150953

Generaal Snijders was opperbevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten in de Eerste Wereldoorlog. In 1918 ontstond er een conflict tussen de regering en het staatshoofd over zijn ontslagvraag door het kabinet-Cort van der Linden. Dit werkstuk behandelt de precieze grenzen zoals die door de Grondwet maar vooral door gewoonte, tussen staatshoofd en regering bestaan.

Inhoudsopgave

Inleiding.....	3
<i>De kwestie De Jonge - Snijders of: de minister van een miljoen per dag en de Lieve-heer in zakformaat</i>	3
<i>Stand van onderzoek</i>	5
<i>Benadering en doel van het onderzoek</i>	7
<i>Staatsrechtelijk kader: Interpretaties van ministeriële verantwoordelijkheid.</i>	7
Hoofdstuk 1: Uitstel van executie	10
<i>De grote notatruc</i>	10
<i>De Instructie Opperbevelhebber en het ‘complot’ tegen de generaal</i>	12
Hoofdstuk 2: De briefwisselingen van de koningin	15
<i>De compromisloze opstelling van het staatshoofd</i>	15
<i>Gedeelde verantwoordelijkheid?</i>	17
Conclusie: De kwestie van een wankel grondwet naast daadkrachtige leiders?	19
Bibliografie	20

Inleiding

De kwestie De Jonge - Sniijders of: de minister van een miljoen per dag en de Lieve-heer in zakformaat

In de nadagen van het kabinet-Cort van der Linden (1913-1918) vond er een bijzonder conflict plaats. Aan de ene kant stond het kabinet met in het bijzonder de minister van Oorlog B.C. de Jonge en aan de andere kant de opperbevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten generaal C.J. Sniijders. In beschrijvingen over het conflict wordt het gebeurde vaak weggezet als het gevolg van een wat ongelukkige uitspraak door de generaal over het Nederlandse leger dat in het geval van een oorlogssituatie met Duitsland 'doelloos zou zijn en [...] zeer spoedig overmand en onder den voet zou [...] zijn geloopt'.¹ De Jonge nam deze uitspraak ernstig op, hij vond dat de regering geen verantwoording zou mogen dragen voor een generaal die geen vertrouwen had in 's lands defensie terwijl diezelfde generaal hem een astronomische begroting van 365 miljoen in de kamer liet verdedigen om juist die defensie wel te kunnen bieden.²

We reizen af naar het voorjaar van 1918, het hoogtepunt van de Eerste Wereldoorlog aan het westelijk front. Duitsland besloot enkele grote offensieven te openen en stelde, om het front goed te kunnen onderhouden, eisen aan Nederland met betrekking tot de doorvoer van goederen.³ De neutraliteitspolitiek van de regering-Cort van der Linden liet echter niet toe om de Duitsers hier ook maar enigszins in tegemoet te komen en een crisissituatie was geboren. Cort van der Linden verzocht naar aanleiding van de gebeurtenissen rondom de eventuele schending van de Nederlands neutraliteit aan minister De Jonge om in overleg te treden met opperbevelhebber Sniijders over eventueel te nemen maatregelen. Dit overleg, dat plaatsvond op 26 april 1918, is het overleg waarin het woord doelloos uitgesproken werd; een woord dat de constitutionele verhouding tussen minister-president, kabinet en koningin zou doen schudden op haar grondvesten.⁴

Minister De Jonge, geschrokken door de houding van generaal Sniijders, was vast overtuigd van de onmogelijkheid het opperbevel in handen te laten van een man die geen vertrouwen had in zijn eigen instrumenten. Met deze boodschap als toevoeging lichtte hij de ministerraad op 3 en 8 mei dan ook in over het voorgevallene in het onderhoud tussen hem en generaal Sniijders. Alle ministers met uitzondering van Cort van der Linden, achteraf

---

¹ NA 2.21.315/142: W. Roëll, 'Overzicht van het gebeurde in zake de crisis in het defensiebeleid april-juli 1918', 2 [W. Roëll was adjudant van minister De Jonge].

² Zie bijvoorbeeld: D. van den Berg, *Cornelis Jacobus Sniijders (1852-1939); Een leven in dienst van zijn Land en Volk. Eene levensbeschrijving, mede steunende op zijne eigen "Herinneringen"* ('s-Gravenhage, 1949); C.T. de Jong, 'De Nederlandse neutraliteit tijdens de Eerste Wereldoorlog', in *Tijdschrift voor Geschiedenis* 65 (1952) 257-271; W.G. de Bas, 'Generaal C.J. Sniijders 1852 - 29 september 1932. Grepen uit diens rijk en welbesteed leven', *De Militaire Spectator* 101 (1932) 632-644; J.W. Bonebakker, *Twee verdienstelijke officieren* (Nieuwkoop, 1974), 45-55.

³ M.M. Abbinkhuis, *The art of staying neutral; The Netherlands in the First World War, 1914-1918* (Amsterdam, 2006), 158-162.

⁴ Zie: De Jong, 'De Nederlandse neutraliteit', 268; S.L. van der Wal (red.), *Herinneringen van Jhr.Mr. B.C. De Jonge met brieven uit zijn nalatenschap* (Utrecht, 1968), 41. Wat betreft het gebruik van de terminologie om de minister-president aan te duiden: tijdens de regeerperiode van het kabinet-Cort van der Linden was het nog niet gebruikelijk de termen premier of minister-president te bezigen; de premier was 'tijdelijk voorzitter van de Ministerraad' maar in die hoedanigheid vervulde hij in praktijk wel de functie die wij nu aan het minister-presidentschap toedichten, vandaar dat ik de drie termen door elkaar zal gebruiken.

bezien 'de onmisbare',⁵ konden zich scharen achter deze zienswijze en besloten het vertrouwen in de generaal op te zeggen.

Nu was de beurt aan Cort van der Linden die met de boodschap dat het kabinet, op een van de hoogtepunten van de Eerste Wereldoorlog, geen vertrouwen meer had in de opperbevelhebber naar koningin Wilhelmina moest. Een boodschap waarvan hij niet onder stoelen of banken stak er niet achter te staan; wat hem betrof was generaal Snijders nog steeds de aangewezen persoon om het opperbevel te voeren. Het was bekend dat generaal Snijders een favoriet was van koningin Wilhelmina. Het kon voor Cort van der Linden dan ook niet als een verrassing zijn gekomen dat de ontslagaanvraag van het kabinet door de koningin pertinent geweigerd werd. De compromisloze opstelling die ze vervolgens in deze situatie zou kiezen was echter nieuw. Op het moment dat Cort van der Linden wees op de mogelijkheid dat het gehele kabinet zijn verantwoordelijkheid zou nemen en zou aftreden wanneer de ontslagaanvraag niet werd goedgekeurd reageerde Wilhelmina op voor haar kenmerkende wijze en vond 'dat men reizende heeren niet moest ophouden'.⁶

Op 16 mei bleek waarom de verhouding tussen koningin en kabinet uiteindelijk alleen maar kon resulteren in een oeverloos gevecht om de vaststelling van de staatsrechtelijke verhoudingen. Minister de Jonge werd een audiëntie gegund om zijn standpunt bij de koningin nader toe te lichten en daar werd met gebruik van 'harde woorden' door de koningin te kennen gegeven dat zij hoe dan ook voet bij stuk zou houden. Door De Jonge werd het gebeurde omschreven als 'unfair en inconstitutioneel' en het handhaven van generaal Snijders naar welgevallen van de koningin zelfs als 'een aanfluiting van de ministeriele verantwoordelijkheid'.⁷ Ten slotte speculeerde hij zelfs op een opzettelijk aansturen van de koningin op een constitutionele crisis enkel om generaal Snijders, haar persoonlijke favoriet, te kunnen handhaven.⁸

De gebeurtenissen die volgden op het bovenstaande bevinden zich op de grenzen van wat als constitutioneel toelaatbaar kan worden beschouwd. Cort van der Linden zou zich niet neerleggen bij het ontslag van de opperbevelhebber en handelingen verrichten die zich op het schemergebied van de ministeriële verantwoordelijkheid bevinden. De onschendbaarheid van koningin Wilhelmina en de rol van Cort van der Linden als tijdelijk voorzitter van de ministerraad lijken, volgens De Jonge, te conflicteren met de ministeriële verantwoordelijkheid. Zijn de beschuldigingen van minister De Jonge echter niet allemaal op schijn gebaseerd en blijkt de premier dan, scherend langs de grens van het toelaatbare, de stuurman die het schip Nederland tussen Scylla en Charybdis heeft weten te varen?

---

⁵ Van der Wal, *Herinneringen*, 43.

⁶P. Moeyes, 'Wilhelmina (1880-1962); Strijdbaar & standvastig, in: W. Klinkert, S. Kruizinga en P. Moeyes (red.), *Nederland Neutraal; De Eerste Wereldoorlog 1914-1918* (Amsterdam, 2014), 11-73 alhier 50-53.

⁷Alle citaten: Van der Wal, *Herinneringen*, 43-45.

⁸ *ibidem*, 42-45; J. den Hartog, *Cort van der Linden (1846-1935); Minister-president in oorlogstijd; een politieke biografie* (Amsterdam, 2007), 653-658.

Stand van onderzoek

Volgens historicus en rechtsgeleerde C. Fasseur loopt het allemaal niet zo'n vaart als in de inleiding werd gesuggereerd. In zijn biografie *Wilhelmina de Jonge Koningin* plaatst hij de kwestie Snijders in een lange reeks van incidenten. Koningin Wilhelmina vond dat het kabinet aan het eind van de oorlog uitgeblust was en teveel op 'vrede ten koste van alles' gericht. Fasseur wijt het optreden van de koningin aan het bestaan van een zogenaamde 'gewapende vrede' tussen het staatshoofd en kabinet die dankzij de genoemde reeks incidenten bestond.⁹ Andere historici hebben in zijn ogen altijd de neiging gehad de kwestie te overschatten. Daar stelt hij in zijn conclusie dan weer tegenover dat de koningin haar grondwettelijke bevoegdheden en beperkingen uit het oog had verloren. De koningin beriep zich wanneer ze haar bevoegdheden uit het oog verloor meermalen op de buitengewone omstandigheden die de oorlog met zich meebracht en daarmee ook het landsbelang. Volgens Fasseur geen enkel excuus voor haar handelen. Zelfs gaat hij zover te beweren dat de koningin 'onzacht [...] ten val had kunnen komen wanneer haar meest vertrouwde adviseurs haar niet tegen haarzelf in bescherming hadden genomen'.¹⁰

Een recent verschenen dissertatie van historica Charlotte Brand met de titel *Gevallen op het binnenhof* gaat in het eerste hoofdstuk kort in op de kwestie De Jonge – Snijders. Brand probeert aan de hand van verschillende afgetreden ministers oorzaken voor hun aftreden aan te wijzen. De grote actoren bij het aftreden van een minister lijken telkens: de beide Kamers, de premier, het staatshoofd en het kabinet. Wat betreft de relatie tussen Wilhelmina en verschillende ministers van Oorlog wijst Brand op de historische relatie tussen kroon en het opperbevel. Waar de koning dat opperbevel eerst nog in eigen handen had verplaatste dat zich aan het eind van de negentiende eeuw naar de legertop. Voor zowel de militairen als het koningshuis bleek het moeilijk om die historische band te gaan zien als een ceremoniële. Wilhelmina kwam uit die traditie en speelde een sterke rol bij het benoemingsproces van militaire leiders en zelfs ministers. Aan de hand van de biografie van Fasseur concludeert Brand dat De Jonge in de kwestie Snijders zijn verlies moest nemen toen De Jonge het ontslag van de generaal bij haar aanvraag. De vorstin weigerde de ontslagaanvraag omdat ze Snijders een kundig militair vond die respect verdiende. Een weigering die volgens Brand alleen mogelijk was wanneer de minister-president haar deze politieke ruimte gaf. Spijtig is te noemen dat in het boek van Brand gekozen is voor daadwerkelijk afgetreden ministers na 1918. Juist de kwestie De Jonge – Snijders zou het doel: om inzicht te verschaffen in het functioneren van de parlementaire democratie als geheel en te achterhalen wie bepaalde wanneer een bewindspersoon moest opstappen, met alle actoren die in deze crisis een rol speelden, een casus bieden om het functioneren van die parlementaire democratie te testen.¹¹

In zijn biografie *Cort van der Linden (1846-1935); minister-president in oorlogstijd* zoekt historicus J. den Hartog de ruimte die de koningin in deze kwestie heeft gekregen bij Cort van der Linden zelf. Door stilzwijgend in te stemmen met het handelen van de koningin met betrekking tot bijvoorbeeld de correspondentie die ze met generaal Snijders voerde ging hij in tegen de meerderheidswens van zijn kabinet. Door het particuliere karakter van die correspondentie was de gang van zaken volgens Den Hartog 'constitutioneel correct' omdat

---

⁹ C. Fasseur, *Wilhelmina de jonge Koningin*, (Amsterdam, 1998), 525.

¹⁰ Fasseur, *Wilhelmina*, 522-526; citaat op: 526.

¹¹ C. Brand, *Gevallen op het binnenhof; Afgetreden ministers en staatssecretarissen 1918-1966*, (Amsterdam, 2015) 18-19, 30, 83-84.

hij zulke correspondentie niet hoefde te contrasigneren.¹² Waar de politiek en het handelen van Cort van der Linden door Den Hartog voor de kwestie Snijders nog wordt gekarakteriseerd als krachtig en kordaat is daarvan tijdens de kwestie Snijders niet veel terug te zien. Hij benoemt het optreden van Cort van der Linden tijdens crisismomenten, zoals de kwestie Snijders er onmiskenbaar een was, als oplossingsgericht maar de premier had daar dan wel telkens diplomatieke voorzichtigheid en de steun van het staatshoofd bij nodig. De kwestie Snijders openbaart volgens Den Hartog ten slotte de noodzakelijke, bindende en sturende rol van de kabinetsleider.¹³

Een heel ander geluid dan dat van Fasseur en Den Hartog vinden we bij literatuurwetenschapper en historicus P. Moeyes. *Buiten Schot*, een boek dat de Nederlandse neutraliteit tijdens de Eerste Wereldoorlog onder de loep neemt, en een artikel in het militair historisch tijdschrift de *Armantaria* over het conflict, kunnen niet voorbijgaan aan, zoals Moeyes het benoemt, een van de ergste crisismomenten van de neutraliteit. In zijn verhandeling over de kwestie Snijders komt vooral het vermeende defaultisme van de generaal aan de orde en daarbij richt hij zich vooral op de 'apologia' van generaal Snijders aan de ministerraad. Hierin ziet hij een generaal die een militaire strategie probeert op te bouwen zonder ook maar enige politieke basis; iets dat volgens Moeyes reden genoeg moet zijn geweest voor de generaal om al veel eerder zijn conclusies te trekken en ontslag in te dienen. Het had volgens Moeyes nooit zo ver mogen komen. Minister De Jonge trok de enige juiste conclusie, Snijders was niet geschikt als opperbevelhebber.¹⁴

Het Tweede deel van *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* trapt af met het benoemen en duiden van de kwestie Snijders. Dat dit standaardwerk, geschreven door historicus L. de Jong, daarmee aanvangt is niet verwonderlijk. De titel van dit tweede deel is *Neutraal* en de kwestie Snijders wordt, net als de hierboven aangehaalde auteurs, minus Fasseur, al deden, door de Jong benoemd als een van de ergste crisismomenten die de Nederlandse neutraliteit heeft gekend voor aanvang van de Tweede Wereldoorlog. In deze inleiding werpt De Jong de vraag op wie er verantwoordelijk is geweest voor het handelen van de koningin. Was er zoals minister De Jonge stelde sprake van inconstitutioneel handelen aan de zijde van koningin Wilhelmina? Was De Jonge zelf, als verantwoordelijk minister, degene die de verantwoording ook moest dragen? Of was Cort van der Linden, door in te stemmen met het handelen van de koningin degene die de verantwoording moest dragen? De Jong werpt deze vragen op om te laten zien hoe precair de verhouding tussen de uitvoerende machten is en stelt een niet te vergeten vervolgvraag. Is een minister, zodra hij kennisneemt van feiten waar hij zich niet tegen verzet maar ook geen verantwoording voor wil dragen, zolang hij niet aftreed niet altijd verantwoordelijk? Minister De Jonge zou dat laatste in ieder geval niet met hem eens zijn.¹⁵

---

¹² Hartog, *Cort van der Linden*, 663.

¹³ *ibidem*, 650-661.

¹⁴ P. Moeyes, *Buiten Schot; Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918*, (Amsterdam, 2001), 316-322; P. Moeyes, 'Een kwestie van vertrouwen; het conflict tussen minister De Jonge en generaal Snijders –juni 1918', *Armantaria* 39 (2005), 8-33.

¹⁵ L. de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, 14 dln, (Amsterdam, 1969-1991), II: 1-6.

Benadering en doel van het onderzoek

Vrijwel alle behandelde beschouwingen laten na om de kwestie De Jonge - Snijders in een staatsrechtelijke context te plaatsen. De keuze van Den Hartog, Fasseur en Moeyes om het staatsrechtelijke aspect van deze kwestie wel te benoemen maar niet te behandelen is ongelukkig. Het door een historicus gereconstrueerd beeld moet rekenschap afleggen van de historische context, wanneer nodig met hulp van een andere wetenschappelijke discipline. Aan de andere kant zien we beschouwingen met een grondslag in het staatsrecht dan weer voorbijgaan aan de historische context. Gebeurtenissen zoals de kwestie De Jonge – Snijders dienen daar telkens om de historische ontwikkeling van het recht te kunnen duiden. Omdat de kwestie De Jonge - Snijders zich juist op het domein van het staatsrecht afspeelt acht ik het noodzakelijk hier een interdisciplinaire aanpak na te streven.

De vraag die dit vertoog zichzelf stelt is de volgende: Hoe kan het dat een conflict tussen minister en generaal uitgroeit tot een patstelling tussen het staatshoofd, kabinet, minister-president en de opperbevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten? Teneinde hierop een antwoord te kunnen formuleren zal de bestaande literatuur met de beschikbare bronnen opnieuw bekeken worden. De staatsrechtelijke uiteenzetting dient om de collectieve ministeriële verantwoordelijkheid, die De Jong al benoemde, een plaats te geven en te bewijzen. Het daaropvolgende betoog stelt zichzelf als eerst ten doel het handelen van respectievelijk De Jonge, Wilhelmina en Cort van der Linden te verklaren aan de hand van de turbulente achtergrond die het politieke landschap van Nederland ons inzake de kwestie Snijders biedt. Het raamwerk van staatsrecht gecombineerd met historische sensibele zal het mogelijk maken de keuzes van de betrokken hoofdpersonen een plaats te geven en de kwestie voor het eerst een plaats te geven in de geschiedenis van de constitutionele monarchie en de daaraan verbonden ministeriële verantwoordelijkheid.

Staatsrechtelijk kader: Interpretaties van ministeriële verantwoordelijkheid.

Om de acties van respectievelijk Cort van der Linden, koningin Wilhelmina en minister De Jonge te kunnen toetsen, moeten ze worden ingekaderd. Deze inkadering zal zijn vorm in het navolgende vinden door een afbakening te maken van de ministeriële verantwoordelijkheid rondom het handelen van de koning zoals die in artikel 42 van de Grondwet vanaf 1848 is geregeld. Als de koningin namelijk ongrondwettelijk heeft gehandeld, zoals De Jonge al betoogde, kan zij daar zelf geen verantwoording voor dragen; zij is immers onschendbaar. De verantwoordelijkheid hiervoor zou, zoals De Jong als historicus aan de andere kant betoogde, dan op de schouders van De Jonge en de overige ministers komen te liggen.

In de praktijk houdt de ministeriële verantwoordelijkheid volgens staatsrechtsgeleerden in dat ministers na 1848 politiek verantwoordelijk zijn voor het doen en (na)laten van het staatshoofd. Een praktijk die volgens rechtshistoricus D. Slijkerman niet gezien moet worden als regel of wet, maar als relatie. De relatie tussen koning, kabinet, Kamer en kiezer, de zogenaamde vier k's. Wat Slijkerman betreft is de genoemde relatie vanaf 1848 nooit gedefinieerd geweest en in constante dialoog met de vier spelers die telkens de grenzen van hun macht lijken op te zoeken. Grenzen ook die de gehele negentiende eeuw aan het verschuiven waren en pas aan het begin van de twintigste eeuw een duidelijk kader begonnen te bieden met bijvoorbeeld de formalisering van het minister-presidentschap in 1901 door Abraham Kuyper. De functie van de monarch is, volgens Slijkerman, vanaf dat

moment toezicht houden en adviseren onder verantwoordelijkheid van de tijdelijke voorzitter van de ministerraad.¹⁶

Een veel ruimere invulling van de taakopvatting en bewegingsvrijheden van de koning komt van staatsrechtgeleerde P. Bovend'Eert. In zijn bijdrage aan de serie *Staats en Bestuursrecht* gaat hij enerzijds uit van een koning als staatshoofd en anderzijds als lid van de regering. Als lid van de regering voert de koning wekelijks een gesprek met de minister-president. Hieruit volgt volgens hem logischerwijs de ministeriële verantwoordelijkheid van de premier voor de koning. Waar de koning handelt als lid van de regering is het contraseign, de medeondertekening, van een verantwoordelijk minister vereist. Regerings (of koninklijke) besluiten kunnen aldus niet zonder medewerking van een minister tot stand komen. Handelt de koning echter als staatshoofd of als particulier persoon dan zijn de overige leden van de regering formeel gezien machteloos wanneer ze het handelen van de koning willen beïnvloeden of voorkomen. De ministeriële verantwoordelijkheid is daar echter niet mee weggenomen. Kan of wil de betrokken minister geen verantwoordelijkheid dragen dan zal hij of zij ontslag aan moeten vragen bij de koning.¹⁷

In haar dissertatie *Politieke ministeriële verantwoordelijkheid* gaat rechtsgeleerde I. van den Driessche zelfs nog verder. Zij spreekt van een gedeelde regeringsbevoegdheid van koning en ministers. Extern is het zo dat ministers de verantwoordelijkheid dragen, intern is sprake van 'wellicht eigen bevoegdheden van de koning'.¹⁸ Waar het de handelingen als staatshoofd betreft tekent ze nog aan dat een minister aanwezig is bij bijvoorbeeld een staatsbezoek om van instemming met het handelen van de koning te getuigen. Waar het de handelingen van de koning als particulier betreft beginnen de interpretaties van de ministeriële verantwoordelijkheid van elkaar te verschillen. Waar Bovend'Eert deze handelingen als absoluut onschendbaar acht ziet Van den Driessche dat de meeste staatsrechtgeleerden dit nuanceren tot een 'voor zover de handelingen het openbaar belang raken'.¹⁹ Omdat juist het particulier handelen van koningin Wilhelmina dit openbaar belang raakt en tot het domein van de ministeriële verantwoordelijkheid van Cort van der Linden behoort is het zaak om juist deze verantwoordelijkheid scherp te krijgen.²⁰

Rechtsgeleerde P. Rehwinkel start zijn bijdrage in *Ministeriële verantwoordelijkheid in Nederland* met precies zo'n scherpstelling. In tegenstelling tot de overtuigingen van de eerder behandelde auteurs kan de ministeriële verantwoordelijkheid, waar het de uitvoering van koninklijke bevoegdheden betreft, volgens Rehwinkel nauwkeurig worden afgebakend, namelijk als volledig geldend. Dit geldt ook voor de particuliere handelingen van de koning. De oorsprong van deze alomvattende verantwoordelijkheid ziet Rehwinkel in de jaren 1866-1868 in de gebeurtenissen rondom de Luxemburgse kwestie.²¹ Rehwinkel rekent af met eenieder die nog twijfelt aan de omvang van de ministeriële verantwoordelijkheid en dicht,

---

¹⁶ D. Slijkerman, *Het geheim van de ministeriële verantwoordelijkheid; De verhouding tussen Koning, kabinet, kamer en kiezer, 1848-1905* (Amsterdam, 2011), 17-20, 22, 26-34, 377-378.

¹⁷ P.P.T. Bovend'Eert, *Ministeriële verantwoordelijkheid* (Nijmegen, 2002), 62-74.

¹⁸ I.A. Van den Driessche, 'Politieke ministeriële verantwoordelijkheid; Het Nederlandse begrip in rechtsvergelijkend perspectief' (onuitgegeven dissertatie, Rijksuniversiteit Groningen, 2005), 180.

¹⁹ Van den Driessche, 'Verantwoordelijkheid', 194.

²⁰ *Ibidem*, 178-180, 183-187; P.P.T. Bovend'Eert, 'Met of zonder koning?; De samenstelling van de regering in een moderne parlementaire democratie', in: L. Prakke en A.J. Nieuwenhuis (red.), *Monarchie en Republiek* (Deventer, 2001), 11; Bovend'Eert, *Ministeriële verantwoordelijkheid*, 74.

²¹ Voor een nadere beschrijving van deze gebeurtenissen zie: D.J. Elzinga en H.G. Warmeling, *Het Nederlandse Parlementaire stelsel* (Nijmegen, 1993), 18-21.

door de ontstane gewoonte in historisch perspectief te plaatsen, de verantwoordelijkheid voor het functioneren van de koning toe aan de premier in de eerste en ook laatste plaats.²²

Het moge duidelijk zijn dat de ministeriële verantwoordelijkheid in de loop der tijd op verschillende manieren is geïnterpreteerd. Enkele belangrijke structureel voorkomende waarden komen echter duidelijk naar voren. Zo is de taakopvatting van de koning al aan het begin van de twintigste eeuw gedefinieerd en gevormd naar die van toezichthouder en adviseur. Als een minister geen verantwoordelijkheid kan of wil dragen voor het handelen van de koning kan hij of zij enkel ontslag aanbieden. Het belangrijkste is dan dat, op grond van de uiteenzettingen van Bovend'Eert en Rehwinkel, de politieke verantwoordelijkheid voor het handelen van de koning bij de premier ligt.

Het voorgaande maakt helder dat het handelen van de koning, in ieder geval wanneer het openbaar belang wordt geraakt, onder de ministeriële verantwoordelijkheid valt. De ontslagaanvraag van generaal Snijders, met een wereldoorlog aan de voordeur, raakt dit openbaar belang in alle opzichten. Dit betekent dat strikt genomen alle handelingen van de koningin in deze kwestie vallen onder de verantwoordelijkheid van in ieder geval de ministerraad, met in het bijzonder zijn tijdelijk voorzitter Cort van der Linden.

---

²² J.P. Rehwinkel, 'Ministeriële verantwoordelijkheid voor het koninklijk huis', in: D.J. Elzinga (red.), *ministeriële verantwoordelijkheid in Nederland* (Zwolle, 1994), 91-100.

Hoofdstuk 1: Uitstel van executie

Zoals in de inleiding al kort is aangestipt stuurde minister De Jonge op 8 mei 1918 een nota aan de ministerraad waarin hij concludeerde dat hij als minister geen vertrouwen meer kon hebben in een generaal die alle middelen, in het leger gestoken, als doelloos beschouwde.²³

In de ministerraad van 13 mei werd deze nota uitvoerig behandeld en verklaarde De Jonge dat een eventueel aanblijven van Snijders zijn eigen ontslag zou betekenen.²⁴ Zoals bekend zou het zo'n vaart niet lopen; op aandringen van Cort van der Linden, die aangaf nog een groot vertrouwen in de generaal te hebben, durfde de ministerraad geen conclusies te trekken en werd besloten om met de koningin in gesprek te gaan. Zoals we weten was een belangrijke reden voor Cort van der Linden om Snijders niet af te vallen ook de te verwachten opstelling van de koningin die bekend stond als fervent bewonderaar van de generaal. De afloop van de gesprekken die Cort van der Linden en De Jonge met de koningin voerden leek door de houding van Wilhelmina maar tot één mogelijke oplossing te kunnen lijden en dat was de ontslagaanvraag van het zittende kabinet. Dit hoofdstuk zal naast het uitblijven van die ontslagaanvraag ook de motieven van De Jonge, die in de ogen van Wilhelmina toch doelbewust op crisis leek aan te sturen, uit de doeken doen.²⁵

De grote notatruc

Op 17 mei, een dag na het onderhoud tussen De Jonge en Wilhelmina, vond er weer een ministerraad plaats. Cort van der Linden concludeerde daarin dat er een impasse was ontstaan in de verhouding tussen de ministerraad en de koningin en zag als enige mogelijke oplossing een handreiking door minister De Jonge. Wilhelmina zou immers voet bij stuk houden en de generaal niet laten gaan. De ministerraad mocht echter in geen geval ontbonden worden gezien de verkiezingen nog geen twee maanden later en vooral de oorlogsdreiging die de politiek in die maanden zo beheerste. De Jonge werd door Cort van der Linden dan ook met klem verzocht zijn besluit om af te treden uit te stellen en een nota, die geschreven zou worden op verzoek van de premier en koningin, van generaal Snijders af te wachten. Een nota waarin generaal Snijders zijn standpunten nader uiteen zou zetten en die voor De Jonge reden zou moeten zijn om weer toenadering tot de generaal te zoeken. De Jonge beschreef in zijn memoires dat toegeven aan de verdragings tactiek van de koningin en de premier feitelijk een nederlaag voor hem zou betekenen. Een nederlaag die hij als moeilijk te aanvaarden zag. Toch stemde De Jonge toe, en met hem de gehele ministerraad, om de nota van generaal Snijders af te wachten.²⁶

Die nota volgde uiteindelijk op 29 mei. Een zakelijk stuk van 32 pagina's waarin de generaal de toestand van de Nederlandse strijdkrachten in geval van oorlog uiteenzette. Hoofdpunt van de nota was dat het woord doelloos in geen geval bedoeld was zoals het bij De Jonge over was gekomen. Eerder was het een weergave van de feitelijke situatie waarin het Nederlandse leger niet bestand zou zijn tegen een aanval van welke grote mogendheid dan ook. Een aanval van Duitse zijde zou volgens de generaal veel ongunstiger uit kunnen pakken dan van iedere andere mogendheid en samen met hoe volgens hem de feitelijke toestand van het leger was, kon hij niet anders concluderen dan hij gedaan had.²⁷

---

²³C. Smit e.a. (red.), *Bescheiden betreffende de buitenlandse politiek van Nederland; 1848-1919 ('s Gravenhage, 1972-2004, V: 503.*

²⁴ Van der Wal, *Herinneringen*, 43.

²⁵ Hartog, *Cort van der Linden*, 659-661.

²⁶ Van der Wal, *Herinneringen*, 45-46.

²⁷ Smit, *Bescheiden betreffende de buitenlandse politiek van Nederland, V: 534 .*

De Jonge zou, gezien de politieke situatie, niet anders kunnen dan aanblijven, moet Cort van der Linden hebben gedacht en dat bleek. Aanblijven deed hij echter onder protest, dat blijkt wel uit het volgende: toen op 8 juni in de ministerraad de nota werd besproken had De Jonge zijn repliek in de vorm van een eigen nota klaarliggen en las deze voor:

Nooit had [generaal Snijders] in de bekende April-week mogen spreken als hij gedaan heeft.

*Nu hij dat tóch gedaan heeft, is hij m.i. niet te handhaven; ik althans heb het groote vertrouwen, dat ik in hem had, verloren.*²⁸

Een op zijn minst merkwaardige conclusie voor een minister in een kabinet dat besluit aan te blijven. Een conclusie ook die een situatie creëert waarin De Jonge, samen met de zeven ministers die hem steunden, aangeeft de opvattingen van de generaal niet te kunnen ondersteunen en daarmee ook het staatshoofd afvalt. Een situatie die de ministerraad, exclusief Cort van der Linden, omschreef als een 'aangeblijven onder druk'²⁹

De afweging die minister De Jonge hier samen met zijn collega's maakte valt te omschrijven als een duivels dilemma. Enerzijds voelden ze, blijkens de memoires van De Jonge, de verplichting om hun ministeriële verantwoordelijkheid te nemen en daarmee ook hun ontslag aan te bieden. Aan de andere kant zou dit betekenen dat het land, terwijl de verkiezingen op 3 juli van dat jaar plaats zouden vinden, zonder kabinet zou komen te zitten. Een situatie die, met de oorlog in het achterhoofd, niet in het landsbelang was. Daarom werd besloten dat aftreden onmogelijk was en over de conflicten tussen aan de ene kant het kabinet en aan de andere kant de koningin en de opperbevelhebber geen mededelingen te doen aan de Staten Generaal. De ministers zouden aanblijven tot er een nieuwe regering was gevormd. Dit alles onder het voorbehoud dat het nieuwe kabinet, in opdracht van Wilhelmina, geïnformeerd zou worden door de formateur van dat kabinet.³⁰

Voor De Jonge, die alles op alles had gezet om het aftreden van de generaal te bewerkstelligen was dit alles moeilijk te verkroppen. In zijn memoires lezen we met de beslissing in de ministerraad dat de ontslagaanvraag in ieder geval uitgesteld zou worden zijn visie op een geleden nederlaag:

*Die zou volkomen te aanvaarden zijn geweest, indien zij tegenover Snijders geleden was, doordat hij was gehandhaafd en ik had kunnen aftreden, maar zij was moeilijk te aanvaarden, nu zij geleden werd tegenover de Koningin en Cort van der Linden, voor wie ik stond met gebonden handen.*³¹

Ging het De Jonge, toen hij een nederlaag leed tegenover Cort van der Linden en Wilhelmina wel om het 'doelloos' van generaal Snijders? Of stond er hier iets anders op het spel, iets dat zijn grond vond in gebeurtenissen die zich voor de constitutionele crisis van het voorjaar van 1918 hadden afgespeeld? De situatie is met het aftreden van het kabinet Cort van der Linden nog niet beslecht, een gecompliceerde voorgeschiedenis en twee laatste nota's zullen dat duidelijk maken.

---

²⁸ Ibidem, V: 560.

²⁹ Hartog, *Cort van der Linden*, 660.

³⁰ Smit, *Bescheiden betreffende de buitenlandse politiek van Nederland*, V: 560; De formateur van het kabinet zou uiteindelijk de aanstaande premier Charles Ruijs de Beerenbrouck blijken. Aan hem zou via Wilhelmina de taak toevallen het nieuwe kabinet in te lichten over het voorgeschiedene.

³¹ Van der Wal, *Herinneringen*, 45.

De Instructie Opperbevelhebber en het 'complot' tegen de generaal

De verhouding tussen de kersverse minister van Oorlog De Jonge en generaal Snijders liep al spaak vanaf het begin. Geregeld waren er conflicten over verlofaanvragen of de inzet van het leger die allemaal terug te voeren zijn naar de totstandkoming van de Instructie Opperbevelhebber. Deze instructie moest vooral bepalen wie uiteindelijk de verantwoording zou dragen voor het optreden van de opperbevelhebber. De ontwerpversie die De Jonge, op dat moment verantwoordelijk ambtenaar, in 1913 onder ogen kreeg bepaalde dat de gehele regering – inclusief de koningin – verantwoordelijk voor het optreden van de opperbevelhebber zou zijn; een voor hem uiterst onwenselijke situatie. De uiteindelijke versie zou, op aandringen van De Jonge, de opperbevelhebber dan ook onder gezag van één van de ministers plaatsen.³² Snijders kon zich daar niet in vinden en aan het begin van de oorlog was voor de regering de nood aan de opperbevelhebber hoger dan een probate instructie voor hem. De generaal kreeg daarom zijn zin en de instructie werd gewijzigd. In de uiteindelijke versie was de generaal verantwoording aan de regering schuldig waarbij regering was op te vatten als het geheel van koningin en ministers. In de praktijk was het zo dat de eindverantwoordelijkheid voor de opperbevelhebber binnen de ministerraad bij de minister-president kwam te liggen terwijl tegenover de Kamers de minister van Oorlog de verantwoordelijkheid droeg.³³

Voor De Jonge zou deze veranderde instructie redenen kunnen zijn geweest om vanaf zijn aantreden als minister de verhouding met generaal Snijders op scherp te stellen om zo de grenzen van de hierboven geschetste verantwoordelijkheid te herdefiniëren. In zijn memoires lezen we na een van de eerste woordwisselingen tussen hem en de generaal:

Uit zulke incidenten blijkt wel duidelijk, dat de Opperbev. Zich niet ondergeschikt aan den M.v.O. beschouwde en hoeveel kwaad Cort van der Linden gedaan heeft door een interpretatie aan zijn instructie te geven waardoor hij kon meenen alleen verantwoordelijk te zijn aan de geheele Regeering. Dit moest leiden tot conflicten.³⁴

Die conflicten zijn er ook gekomen en dat de verhouding tussen de minister en de generaal tot aan de noodlottige uitspraak van de laatste niet eerder dan tegen het einde van de regeringstermijn van het kabinet is losgebarsten is opmerkelijk te noemen.³⁵

De Instructie Opperbevelhebber zorgde niet alleen bij De Jonge voor spanningen. Zijn voorganger, Nicolaas Bosboom, weigerde in de kamer openlijk om de generaal ter verantwoording te roepen en vestigde daarmee steeds de sterke indruk dat de Kamer met de stuurman sprak in plaats van de kapitein. De ministerraad had bij de totstandkoming van de uiteindelijke Instructie Opperbevelhebber besloten deze geheim te houden terwijl minister Bosboom wel tegenover de kamer verklaarde verantwoordelijk voor de opperbevelhebber te zijn. Een ongemakkelijke situatie; Bosboom droeg verantwoordelijkheid voor iets waar hij geen zeggenschap over had. Voor de volksvertegenwoordiging bestond er dan ook de situatie dat de in hun ogen verantwoordelijk minister geen verantwoording wenste te nemen en ook geen opdrachten van de kamer wilde uitvoeren, dan moest hij zich immers bemoeien met het krijgsbeleid en dat kon hij niet. De opperbevelhebber bleek onbereikbaar en werd

---

³² Van der Wal, *Herinneringen*, 12-15.

³³ P. Moeyes, 'Een kwestie van vertrouwen', 8-9.

³⁴ Van der Wal, *Herinneringen*, 31-32.

³⁵ Zie voor een opsomming en samenvatting van de conflicten tussen De Jonge en Snijders: Moeyes, 'Een kwestie van vertrouwen', 9-10.

afgeschermd door zijn instructie. Voor de Kamer was dit een onhoudbare situatie en mede daarom moest Bosboom in mei 1917 na een motie van wantrouwen aftreden.³⁶

Toen De Jonge het stokje van Bosboom overnam vond hij zich dus in de situatie waar hij zich in 1913, met vooruitziende blik, zo hevig tegen had verzet. Het is niet onaannemelijk dat De Jonge daarom vanaf zijn aantreden als minister telkens geprobeerd heeft de opperbevelhebber rechtstreeks onder zijn eigen verantwoordelijkheid en daarmee ook zijn gezag te laten vallen. Uiteindelijk bleek dat de stugge generaal geen enkele handreiking wilde maken naar een burgerminister en kan De Jonge de 'doelloos' escalatie als laatste middel hebben gezien om de in zijn ogen scheve constitutionele verhoudingen te herstellen. Toen ook dat niet mogelijk bleek werd het zijn missie om die Instructie Opperbevelhebber bij een nieuwe regering op de agenda te zetten.³⁷ De nota die De Jonge toen via de formateur van het nieuw aan te stellen kabinet aan de nieuwe minister van Oorlog Alting von Geusau stuurde gaf blijk van die roep om afbakening van het gezag van de opperbevelhebber:

*Hoewel de regeering — als alleen verantwoordelijk zijnde — uiteraard haar wil zou kunnen opleggen aan den opperbevelhebber, is het duidelijk dat aan de beteekenis dezer verantwoordelijkheid ernstig afbreuk zou worden gedaan, indien de opperbevelhebber verklaart dat de noodig geoordeelde maatregelen onaannemelijk zijn en dat hij bij de uitvoering hiervan niet de verantwoordelijkheid voor de gevolgen op zich zou kunnen nemen. Het zal mitsdien naar mijne meening voor geen regeering mogelijk zijn om met den generaal Snijders als opperbevelhebber een aanmerkelijke vermindering van de lasten der mobilisatie door te voeren.*³⁸

Het betoog van De Jonge, dat op de pagina's voor dit geschrevene zuiver militaristisch van aard was, besloot met deze zinnen. Voor De Jonge woog, naast alle grieven tegen de generaal van vakinhoudelijke aard, het verantwoordelijkheidsargument het zwaarst. Deze nota ging in de eerste plaats niet over het defensiebeleid. Het was een aanklacht tegen de Instructie van de Opperbevelhebber. Opvallend is dat behalve Den Hartog geen van de eerder genoemde auteurs, evenals De Jonge zelf in zijn memoires, deze nota aan Alting von Geusau enige aandacht waardig achten. Den Hartog ziet in de woorden van De Jonge wel degelijk een voortzetting van zijn aanklacht tegen Snijders: 'Daarmee toonde De Jonge aan op zijn strepen te blijven staan waar het de achterliggende oorzaken van de crisis betrof'.³⁹ Wat die achterliggende oorzaken volgens hem zijn laat hij vervolgens jammer genoeg in het midden. Van De Jonge kunnen we zeggen dat hij waarschijnlijk aanvoelde dat hij met deze aanklacht tegen de generaal een bepaalde fatsoensgrens had overschreden. Dat maakt de inhoud ervan echter niet minder belangrijk. In de twee zinnen zoals die hier boven staan weergegeven lezen we tussen de regels door namelijk nog een andere aanklacht. Het mag volgens De Jonge niet zo kunnen zijn dat het opperbevel op eigen gezag bepaalt of het al dan niet verantwoordelijkheid is voor uit te voeren taken. Het opperbevel kent het nemen van die verantwoordelijkheid simpelweg niet, dat ligt immers bij de regering

Deze kritiek kreeg generaal Snijders pas na de kabinetswissel onder ogen in de vorm van dezelfde nota die Alting von Geusau had gekregen. De woede daarover was bij de generaal zo groot dat hij zich genoodzaakt voelde zichzelf opnieuw te verdedigen en voor

---

³⁶ P. Moeyes, 'Jupiter en de stervelingen', *De Militaire Spectator* 183 (2014), 336-348, alhier 336-343.

³⁷ Moeyes, 'Een kwestie van vertrouwen'. 9-10, 16-20.

³⁸ Smit, *Bescheiden betreffende de buitenlandse politiek van Nederland*, V: 600-603.

³⁹ Hartog, *Cort van der Linden*, 664.

eens en altijd met De Jonge af te rekenen. Dat deed hij door een brief aan Alting von Geusau te schrijven.⁴⁰ Hierin staat te lezen:

*De bewuste nota is ingediend na de verkiezingen van Juli jL, dus op een tijd-stip, waarop het den Minister bekend was, dat die nota onder het bewind van het toenmalige Kabinet niet meer tot eene beslechting van de z.g. crisis in het defensie-beleid kon leiden. Het doel van den Minister is dus blijkbaar geweest door een aanval in mijn rug mijne positie tegenover het nieuwe Kabinet reeds bij voorbaat te ondermijnen, eventueel ook dan zelfs, wanneer op den Minister De Jonge geen verantwoordelijkheid voor het regeeringsbeleid meer zou rusten.*⁴¹

Als dit schrijven een ding laat zien dan is dat een in het nauw gedreven generaal Snijders. Bang om bij de nieuwe regering alsnog aan vrijheid in te moeten boeten speelt hij, in niet mis te verstane bewoordingen, op de man. De aanval van De Jonge op het woord doelloos en de onderliggende lading waren, wat Snijders betrof, onderdeel geweest van een groter plan; namelijk de positie van de opperbevelhebber ondermijnen.

Dat de generaal wel eigenhandig kon besluiten of hij wel of geen verantwoordelijkheid wenste te nemen heeft alles te maken met hoe de Instructie Opperbevel was opgesteld: de regering zou, zoals we nu weten, geheel verantwoordelijk zijn voor het optreden van de opperbevelhebber. Dat betekende dat, in strenge zin, iedere opdracht aan de generaal een Koninklijk Besluit zou moeten zijn, ofwel ondertekend door het staatshoofd en een willekeurige minister. Een situatie die de generaal buiten de controle van het parlement plaatste.⁴²

Voor De Jonge was dit onaanvaardbaar, hij alleen zou de formele verantwoordelijkheid dragen wanneer de kamer het optreden van de opperbevelhebber afkeurde, terwijl de feitelijke verantwoordelijkheid binnen een dergelijke constructie bij de koningin en de tijdelijke voorzitter van de ministerraad lag.⁴³ Toen De Jonge het in zijn memoires dan ook had over de al geleden nederlaag tegenover de koningin en Cort van der Linden lijkt het functioneren van de generaal bijzaak te zijn. Kijken we namelijk naar de opbouw van de memoires van De Jonge, dan zien we dat de eerste twintig pagina's vooral gaan over de Instructie Opperbevelhebber en vervolgens ingaan op het conflict met Snijders. De rest lijkt voor De Jonge bijzaak. De woedende reactie van Snijders waarin hij te kennen gaf dat de crisis voor De Jonge om de positie van de opperbevelhebber zou draaien is achteraf gezien waarschijnlijk niet onterecht.

Door het opperbevel onder de directe verantwoordelijkheid van een minister te laten vallen zou de functie controleerbaar worden voor de volksvertegenwoordiging. Daarmee zou de constructie waarin een minister tegenover het parlement verantwoording draagt over het opperbevel terwijl het opperbevel zich enkel tegenover de koningin en in praktijk de premier hoeft te verantwoorden van de baan zijn, een constructie waar De Jonge zich vanaf 1913 steeds roemloos doch eervol tegen verzette.

---

⁴⁰ Voor deze nota, waarin de generaal vooral op 'vakinhoudelijke' gronden zijn functioneren verdedigt, zie: Smit, *Bescheiden betreffende de buitenlandse politiek van Nederland*, V: 663-677.

⁴¹ Ibidem, 663.

⁴² Moeyes, 'Jupiter en de stervelingen', 339-346.

⁴³ Bovend'Eert, *Ministeriële verantwoordelijkheid*, 64-70.

Hoofdstuk 2: De briefwisselingen van de koningin

Twee belangrijke hoofdrollen in de hele kwestie Snijders is weggelegd voor Cort van der Linden en koningin Wilhelmina. Het optreden van de premier bleek gedurende de oorlog telkens krachtig en kordaat, bij het conflict De Jonge – Snijders lijkt dat optreden eerder op dat van puinruimer.⁴⁴ Waar de koningin als vertegenwoordiger van de Grondwet deze zou moeten verdedigen lijkt het halsstarrig vasthouden aan de opperbevelhebber, in ieder geval volgens De Jonge, verdacht veel op het bewust sturen naar een constitutionele crisis. Dit hoofdstuk zal het karakter van deze hoofdrolspelers onder de loep nemen. Was de kwestie De Jonge – Snijders, zoals Fasseur beweerde, voor de koningin de zoveelste in een lange reeks van conflicten tijdens een gewapende vrede tussen koningin en kabinet of is dit conflict eerder een culminatie van de strijd tussen de vier k's van Slijkerman.⁴⁵ Was de politiek van Cort van der Linden dat van lijdzaam en in onmacht afwachten, of heeft hij de regering op een beslissend moment juist met politieke slimheid bij elkaar weten te houden.

De compromisloze opstelling van het staatshoofd

Om op deze vragen in te kunnen gaan is het noodzakelijk terug te gaan naar het onderhoud dat De Jonge met Wilhelmina voerde op 16 mei. De kwestie was niet langer beperkt tot De Jonge en Snijders maar tot de gehele ministerraad. Voor De Jonge zou dit in normale omstandigheden een sterke positie moeten betekenen maar in de sferen waarin het kabinet zich door de oorlog bevond omschrijft hij het zelf als volgt:

De [...] audiëntie [met de koningin] was niet aangenaam; er zijn over en weer harde woorden gevallen. Ik was diep verontwaardigd; mijn zwakke punt was, dat ik zóó gelijk had, dat 7 Ministers zich solidair met mij verklaard hadden. Daardoor was het niet meer de quaestie of ik uit het Kabinet zou treden toen ik mijn verantwoordelijkheid niet meer dragen kon, maar was het de vraag of door mijn toedoen het geheele Kabinet in de toenmalige omstandigheden zou aftreden. Ik was overtuigd, dat de Koningin op de daaraan verbonden moeilijkheden speculeerde om den Opperbev. te handhaven⁴⁶

Duidelijk is dat De Jonge het motief van Wilhelmina voor haar opstelling bij de generaal legde. Maar hoe kan het dan zo zijn dat Fasseur de opstelling van de koningin, zoals in de inleiding van dit hoofdstuk benoemd, in een lange reeks van incidenten plaatst en de crisis De Jonge – Snijders afdoet als een overschatte gebeurtenis?

De koningin vond de opperbevelhebber een zeer bekwaam militair en had groot respect voor deze. Het mocht niet zo zijn dat hij zou moeten aftreden door één verkeerd begrepen woord.⁴⁷ Daartegenover kijkt de koningin volgens Fasseur al lange tijd uit naar het vertrek van de ministersploeg van Cort van der Linden. Het kabinet volgens Wilhelmina levensmoe en met zijn buitenlands beleid veel te veel op vrede gericht. Dat de kwestie zo overschat is en voortkomt uit een lange reeks incidenten zou blijken uit het feit dat Wilhelmina op 28 juni 1918, 5 dagen voor de aanstaande verkiezingen, onder haar vertrouwelingen rondvraag deed naar de mogelijkheid op zeer korte termijn een krachtig oorlogskabinet te vormen wanneer het land aangevallen zou worden.⁴⁸ Als deze rondvraag iets bewijst, is het dat de koningin naar het lijkt, zelfs buiten conflictsituaties, telkens bezig

⁴⁴ Hartog, *Cort van der Linden*, 664.

⁴⁵ Fasseur, *Wilhelmina*, 525; Slijkerman, *Het geheim van de ministeriële verantwoordelijkheid*, 17-20, 22.

⁴⁶ Van der Wal, *Herinneringen*, 44.

⁴⁷ Brand, *het binnenhof*, 30; Fasseur, *Wilhelmina*, 522.

⁴⁸ Fasseur, *Wilhelmina*, 525-526.

was haar macht te vergroten op het speelveld van de vier k's ten koste van het kabinet. Juist het conflict De Jonge – Snijders biedt dan ook een verruimend blikveld in hoe de koningin dat deed en valt mede daarom niet te onderschatten.

Had Wilhelmina het bij de enkele weigering van het verzoek van de ministerraad om het vertrouwen in generaal Snijders op te zeggen gelaten, dan zou voorgaande conclusie niet zomaar gemaakt zijn. Nu wil het geval dat de koningin dat technisch gezien ook gedaan heeft. Zoals al vaker bleek in deze kwestie waren de theorie en praktijk van de ministeriële verantwoordelijkheid vaak twee verschillende werelden. Toen namelijk op 8 juni De Jonge in de ministerraad generaal Snijders andermaal afviel maar het kabinet alsnog besloot aan te blijven was het de generaal die besloot op deze manier niet meer verder te willen. Ditmaal was hij het zelf die zijn ontslag aan bij Cort van der Linden. Nu praktisch het gehele kabinet het ontslag van de generaal wenste en de generaal zelf ook zijn ontslag in had gediend zou de positie van Snijders onhoudbaar moeten zijn. Om de ontslagaanvraag te aanvaarden had Cort van der Linden echter nog steeds een handtekening nodig van de koningin en daar hoefde hij natuurlijk niet op te rekenen.⁴⁹

De koningin dacht er anders over, de premier kon als hoofd van het kabinet waar Snijders verantwoording aan schuldig was een weigering van de ontslagaanvraag door het staatshoofd gewoon contrasigneren. Cort van der Linden weigerde dit en vond niet te kunnen tekenen omdat hij was gebonden aan de beslissing van zijn kabinet en de opstelling van De Jonge. De oplossing van Wilhelmina was dat de ontslagaanvraag dan maar nooit plaatsgevonden moest hebben. Om dit te bewerkstelligen schreef Wilhelmina, tussen 8 en 14 juni, op persoonlijke titel een brief aan generaal Snijders waarin ze hem meedeelde dat een eventuele ontslagaanvraag, vergezeld van de weigering van dat ontslag door de koningin, gezonden aan Cort van der Linden tot een ministeriële crisis zou leiden. Na het ontketenen van zo'n crisis, zou Snijders toch ook moeten toegeven, zou er geen enkele ruimte voor een alternatief meer zijn. Verder liet ze de generaal weten dat het voorgevallene het vertrouwen in hem en zijn leiding versterkt had en dat hij daarom zijn ontslagaanvraag beter achterwege kon laten.⁵⁰

Cruciaal in de brief was het woordje eventuele; volgens Den Hartog was het precies dat woord dat de briefwisseling particulier van karakter maakte mede omdat er nooit sprake was geweest van een formeel ontslagverzoek. Door dit woordje zou Cort van der Linden dan ook geen verantwoordelijkheid voor het handelen van de koningin hoeven te dragen, immers ze schreef vanuit een voorgevoel met een particulier karakter. Markant probleem daarbij is echter dat Wilhelmina schrijft dat Cort van der Linden medeweten heeft van de brief.⁵¹ Daarmee geeft de premier aan op de hoogte te zijn en dus ook de volledige verantwoordelijkheid voor het handelen van Wilhelmina te nemen. Zoals eerder bepaald had hij die echter sowieso al, belangrijk verschil is dat hij er nu bewust voor lijkt te kiezen.

We lezen in de biografie van Den Hartog dat Cort van der Linden de kwestie van Snijders eigen ontslagaanvraag aan Wilhelmina persoonlijk heeft overgelaten. Op deze manier hoefde de premier, omdat hij niet zou hoeven contrasigneren, dan geen verantwoordelijkheid te dragen en kon de vorstin zich op persoonlijke titel met landspolitiek bemoeien. Op die gronden zouden beiden kunnen stellen dat de gang van zaken

---

⁴⁹ Hartog, *Cort van der Linden*, 660-661.

⁵⁰ *Ibidem*, 662.

⁵¹ *Ibidem*, 662.

constitutioneel correct was.⁵² Met het geschetste staatsrechtelijk kader in de hand kan hier nu het tegengestelde worden beweerd. De koningin is in alle gevallen onschendbaar, Cort van der Linden is altijd verantwoordelijk, wist dat wat Wilhelmina deed grondwettelijk absoluut ontoelaatbaar was en dacht met deze constructie de uitweg te hebben gevonden.

Gedeelde verantwoordelijkheid?

Dat Cort van der Linden buiten de Grondwet om handelde is vastgesteld. Dat brengt ons bij een vraag die De Jong zich stelt in zijn *Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. De Jonge is tijdens de ministerraad van 14 juni door Cort van der Linden op de hoogte gesteld van het tussen hem en de koningin voorgevallene, daarvan getuigen zijn memoires.⁵³ Is op het moment dat een minister kennis neemt van daden van het staatshoofd, zelfs wanneer hij het daarmee oneens is, wanneer hij zich niet verzet of aftreed niet altijd verantwoordelijk?⁵⁴ De Jonge zou stellen van niet, hij beschuldigde in zijn memoires Cort van der Linden en koningin Wilhelmina van het negeren van de ministeriële verantwoordelijkheid en het daaraan verbonden onconstitutioneel handelen. Zoals De Jonge dat echter zelf zou zeggen is dat een 'unfaire' benadering van het geheel. Door kennis te nemen van de handelingen van Cort van der Linden en koningin Wilhelmina en nog steeds niet op te stappen zou De Jonge in strikte zin net zo verantwoordelijk zijn als dat Cort van der Linden dat was.

De vraag die in dit hoofdstuk gesteld wordt is echter niet wie nu waar op welk moment verantwoording voor draagt. Eerder vragen we ons af waarom De Jonge op het moment dat hij kennisneemt van Wilhelmina's brief niet alsnog zijn ontslag aanbood. Net als eerder was De Jonge nog simpelweg met handen en voeten gebonden. Hij voelde zich gedwongen aan te blijven, toen hij op 17 mei akkoord ging met het uitstel dat Cort van der Linden voorstelde gaf hij aan dit al te beseffen.⁵⁵ Stond hij alleen in deze kwestie dan zou hij zijn opgestapt, het heengaan van het gehele kabinet was in de ogen van zowel De Jonge als Cort van der Linden echter onmogelijk. Toen na de ministerraad van 8 juni definitief besloten werd dat het landsbelang zo zwaar woog dat zowel aftreden als mededelingen doen aan de Staten Generaal niet mogelijk konden zijn, was de optie van ontslagname voor De Jonge dan ook zo goed als uitgesloten.⁵⁶

Voor Cort van der Linden is nu vastgesteld dat hij buiten de bevoegdheden die de Grondwet hem toekennen heeft gehandeld. Of zijn politiek nu echter 'daadkrachtig en vast' dan wel 'lijdzaam en afwachtend' was, zoals Den Hartog zijn relaas over het gebeurde besluit, is tot dusverre onbeantwoord gebleven.⁵⁷ Duidelijk is in ieder geval dat de premier het gevoel had een onmogelijke patstelling tot een werkbaar einde te hebben gebracht. Met geen van de hoofdrolspelers bleek een compromis tot de mogelijkheden te behoren. Wilhelmina was vastbesloten de opperbevelhebber te handhaven en De Jonge en Snijders waren overtuigd van hun gelijk en niet bereid daar afstand van te doen. De oplossing die werd bedacht na de ontslagaanvraag van Snijders was de brief van Wilhelmina, een oplossing die ongrondwettelijk was. Daarmee was echter wel de patstelling doorbroken, de

---

⁵² Ibidem, 661-663.

⁵³ Van der Wal, *Herinneringen*, 46-48.

⁵⁴ De Jong, *Het koninkrijk*, II: 5-6.

⁵⁵ Van der Wal, *Herinneringen*, 46.

⁵⁶ Smit, *Bescheiden betreffende de buitenlandse politiek van Nederland*, V: 560.

⁵⁷ Hartog, *Cort van der Linden*, 664.

ministersploeg bleef aan en, wellicht nog belangrijker, stond niet meer lijnrecht tegenover de koningin. Het 'medeweten' door Cort van der Linden zou hem wellicht tekort doen. De wijze waarop deze crisis af is gelopen doet bijna denken dat het idee van de brief van de premier zelf afkomstig was.⁵⁸

Van een lijdzame en afwachtende houding aan de kant van Cort van der Linden is tijdens het verloop van deze crisis nooit sprake geweest. Vanaf het moment dat De Jonge op 8 mei aangaf geen vertrouwen meer in de opperbevelhebber te hebben heeft Cort van der Linden, als ware premier, de rol van crisismanager op zich genomen. Deze rol heeft hij, in tegenstelling tot hoe Den Hartog het ziet, wel met daadkracht en initiatief vervuld. Dat alle partijen uiteindelijk de regeringstermijn hebben volgemaakt moge daarvan getuigen. Cort van der Linden bewijst, en dat is in overeenstemming met Den Hartog's biografie, met het verloop van deze crisis hoe belangrijk het premierschap is als het gaat om de bindende en sturende rol binnen een kabinet. Nog duidelijker maakt Cort van der Linden de noodzaak van een premier die verder kan kijken dan de verschillende belangen om op het juiste moment een ingrijpende beslissing te kunnen nemen. Een beslissing die zo ingrijpend is dat de Grondwet ermee wordt gepasseerd maar daarmee wel demonstreert dat deugdelijk belangenoverstijgend beleid in uitzonderlijke gevallen misschien de Grondwet mag overstijgen.

Na de aanneming dat zelfs een grondwet in uitzonderlijke gevallen niet voldoet wanneer het landsbelang in het geding is, zoals dat voor Cort van der Linden de reden kan zijn geweest om langs de Grondwet te manoeuvreren, moet het mogelijk zijn om deze premisse nog breder te trekken. In zekere zin heeft de volledige regering, inclusief koningin, besloten dat de ministeriële verantwoordelijkheid niet kon gelden en de Grondwet als het ware buiten werking gesteld. Is dan met dat besluit de koninklijke onschendbaarheid nog wel houdbaar? Uiteindelijk is het de regering als collectief geweest die de verantwoordelijkheid nam voor het geen verantwoordelijkheid nemen en in die zin is te spreken van een gedeelde verantwoordelijkheid.

---

⁵⁸ Moeyes, 'Een kwestie van vertrouwen', 19-20.

Conclusie: De kwestie van een wankele grondwet naast daadkrachtige leiders?

De stellingen over het functioneren van de premier, minister De Jonge of generaal Snijders moeten worden gezien als een poging om het marginale karakter die de gebeurtenissen bij bijvoorbeeld Den Hartog en Fasseur innemen te doorbreken en de gebeurtenissen in een bredere en passendere context te plaatsen dan tot nog toe is gebeurd.

Dat het conflict De Jonge – Snijders om meer ging dan enkel een botsing tussen de karakters van een generaal, de koningin en haar minister moge duidelijk zijn. Onderzocht is of voor De Jonge de reden om het conflict op te zoeken misschien wel verder in het verleden lag dan het moment waarop de samenwerking tussen hem en Snijders begon. In plaats van het moment waarop zijn ministerschap aanving is het niet onaannemelijk om het ontstaan van het conflict te zoeken bij de totstandkoming van de Instructie Opperbevelhebber in 1913. Daarin werd bepaald dat de opperbevelhebber onder de verantwoordelijkheid van de gehele regering zou komen te vallen. Dit terwijl De Jonge juist gestreden had voor een versie van de instructie waarin de minister die tegenover de Kamer verantwoordelijkheid voor het opperbevel droeg die verantwoordelijkheid ook daadwerkelijk kon nemen. Toen hierom minister Bosboom gedwongen werd om af te treden was De Jonge niet van plan om de verhouding met generaal Snijders op eenzelfde wijze voort te zetten. Iets dat, zoals hijzelf ook aangaf, wel tot conflict zou moeten leiden. Het lijkt er dan ook op dat De Jonge generaal Snijders niet alleen afviel om het feit dat hij geen vertrouwen in de verdediging van het land had. Eerder lijken de motieven van De Jonge het zo volledig mogelijk navolgen van de ministeriële verantwoordelijkheid en de Grondwet.

De Grondwet die in dit specifieke geval veronachtzaamd werd door degenen die haar grootste verdedigers moesten zijn; koningin Wilhelmina en kabinetsleider Cort van der Linden. De eerste heeft haar onschendbaarheid met 'medeweten' van de premier misbruikt terwijl Cort van der Linden daar de verantwoordelijkheid voor moest dragen. In de maanden mei en juni van 1918 leken de omstandigheden Cort van der Linden echter geen andere keus te laten dan het goedkeuren of zelfs bedenken van deze constructie. Aftreden, inbinding van De Jonge en het ontslag van generaal Snijders bleken onmogelijke opties.

Uiteindelijk heeft de interdisciplinaire benadering van de kwestie De Jonge – Snijders licht geworpen op de precaire grenzen van de ministeriële verantwoordelijkheid en de koninklijke onschendbaarheid. Waar de ministeriële verantwoordelijkheid de onschendbaarheid van het staatshoofd moest waarborgen bleek in dit geval dat de ministeriële verantwoordelijkheid werd gebruikt om ongrondwettelijke handelingen van de koningin toe te dekken. Dat de theorie en praktijk door elkaar liepen is op het conto van Cort van der Linden te schrijven, maar daarmee heeft hij laten zien in de eerste plaats tot een werkbare uitkomst te willen komen. Dat daarvoor, in het landsbelang, zelfs de Grondwet kon wijken getuigt niet van een lijdzame afwachtende houding, eerder van daadkracht en leiderschap.

Bibliografie

Gedrukte bronnen

- Roëll, W., 'Overzicht van het gebeurde in zake de crisis in het defensiebeleid april-juli 1918', 2 in NA 2.21.315/142.
- Smit, C. e.a. (red.), *Bescheiden betreffende de buitenlandse politiek van Nederland; 1848-1919* ('s Gravenhage, 1972-2004), V.
- Van der Wal, S.L. (red.), *Herinneringen van Jhr.Mr. B.C. De Jonge met brieven uit zijn nalatenschap* (Utrecht, 1968).

Literatuur

- Abbinkhuis, M.M., *The art of staying neutral; The Netherlands in the First World War, 1914-1918* (Amsterdam, 2006).
- Bovend'Eert, P.P.T., *Ministeriële verantwoordelijkheid* (Nijmegen, 2002).
- Bovend'Eert, 'Met of zonder koning?; De samenstelling van de regering in een moderne parlementaire democratie', in: L. Prakke en A.J. Nieuwenhuis (red.), *Monarchie en Republiek* (Deventer, 2001).
- Bonebakker, J.W., *Twee verdienstelijke officieren* (Nieuwkoop, 1974).
- Brand, C., *Gevallen op het binnenhof; Afgetreden ministers en staatssecretarissen 1918-1966*, (Amsterdam, 2015).
- De Bas, W. G., 'Generaal C.J. Snijders 1852 - 29 september 1932. Grepen uit diens rijk en welbesteed leven', *De Militaire Spectator* 101 (1932) 632-644.
- De Jong, C. T., 'De Nederlandse neutraliteit tijdens de Eerste Wereldoorlog', in *Tijdschrift voor Geschiedenis* 65 (1952) 257-271.
- De Jong, L., *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, 14 dln, (Amsterdam, 1969-1991).
- Den Hartog, J., *Cort van der Linden (1846-1935); Minister-president in oorlogstijd; een politieke biografie* (Amsterdam, 2007).
- Elzinga, D.J., en H.G. Warmeling, *Het Nederlandse Parlementaire stelsel* (Nijmegen, 1993).
- Fasseur, C., *Wilhelmina de jonge Koningin*, (Amsterdam, 1998).
- Moeyes, P., *Buiten Schot; Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918*, (Amsterdam, 2001).
- Moeyes, P., 'Een kwestie van vertrouwen; het conflict tussen minister De Jonge en generaal Snijders -juni1918', *Armantaria* 39 (2005), 8-33.
- Moeyes, P., 'Jupiter en de stervelingen', *De Militaire Spectator* 183 (2014), 336-348.
- Moeyes, P., 'Wilhelmina (1880-1962); Strijdbaar & standvastig', in: W. Klinkert e.a. (red.), *Nederland Neutraal; De Eerste Wereldoorlog 1914-1918* (Amsterdam, 2014), 11-73.
- Rehwinkel, J.P., 'Ministeriële verantwoordelijkheid voor het koninklijk huis', in: D.J. Elzinga (red.), *ministeriële verantwoordelijkheid in Nederland* (Zwolle, 1994), 91-100.
- Slijkerman, D., *Het geheim van de ministeriële verantwoordelijkheid; De verhouding tussen Koning, kabinet, kamer en kiezer, 1848-1905* (Amsterdam, 2011).
- Van den Berg, D., *Cornelis Jacobus Snijders (1852-1939); Een leven in dienst van zijn Land en Volk. Eene levensbeschrijving, mede steunende op zijne eigen "Herinneringen"* ('s-Gravenhage, 1949).
- Van den Driessche, I.A., 'Politieke ministeriële verantwoordelijkheid; Het Nederlandse begrip in rechtsvergelijkend perspectief' (onuitgegeven dissertatie, Rijksuniversiteit Groningen, 2005).